Ethos, pathos şi logos în textul predicii

Rodica ZAFIU

L'auteur se propose de détecter, par l'analyse de discours et par l'investigation rhétorique, appliquées à un corpus restreint de sermons en roumain, la présence des indices de l'éthos, du pathos et du logos. Un certain rapport entre les trois composantes de la persuasion semble caractériser l'éloquence religieuse dans l'homélie orthodoxe contemporaine (éthos réduit ou masqué, pathos diffus et codifié, logos étendu et didactique); les écarts sons toujours possibles, dans les sermons des orateurs les plus créatifs.

1. Premise

Modelul tripartit al componentelor persuasiunii – *ethos*, *pathos* şi *logos* –, preluat din retorica lui Aristotel (I, 2, 1356a), a rămas pînă astăzi un reper şi un instrument foarte util în analiza discursului argumentativ (Amossy, 1999, 2006). Formula aristotelică se poate transpune într-un model comunicativ cu trei dominante posibile (în funcţie de focalizarea preferenţială asupra locutorului, a interlocutorului sau a conţinutului de idei al textului). Cele trei componente nu se plasează, totuşi, în acelaşi plan. Pathosul (apelul la emoţii) şi logosul (recursul la argumente raţionale) îşi dispută în discurs dominaţia, ca mijloace de convingere complementare. Persuasiunea prin discurs – atît prin argumentele raţionale, cît şi prin apelurile emoţionale – este completată de persuasiunea prin *ethos*, prin prestigiul şi calităţile atribuite locutorului: imaginii sale preexistente sau construcţiei sale discursive. Ponderea relativă a mijloacelor retorice caracteristice fiecăreia din cele trei componente este determinată de variabile istorice şi culturale, de tipul de text, dar şi de individualitatea oratorului.

Predica este unul dintre cele mai stabile tipuri de texte prin care tradiţia retoricii s-a păstrat şi s-a continuat în cultura europeană. Formula sa presupune unele constante în raportul dintre componente (un rol special al ethosului; o prezenţă acceptată a pathosului), dar şi considerabile variaţii istorice. Vom încerca să dovedim, în cele ce urmează, prin analiza unui corpus restrîns de predici româneşti ortodoxe[1], că investigarea celor trei componente şi mai ales a raportului dintre ele poate conduce la stabilirea unor caracteristici ale oratoriei religioase contemporane.

[1] Corpusul cuprinde două volume de predici publicate în ultimii 30 de ani şi zece predici selectate din cele disponibile on-line, pe diferite pagini web religioase, în versiuni text sau înregistrare audio. Lista finală cuprinde şi două volume de predici vechi (Varlaam şi Antim Ivireanul), folosite mai mult ca reper retoric, ca termen de comparaţie pentru tendinţele actuale.

BDD-A47 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:20 UTC)

2. Limbajul şi discursul religios

Limbajul religios are o individualitate clar marcată între varietăţile diastratice şi diafazice ale unei limbi; cercetările lingvistice şi antropologice i-au recunoscut specificul, determinat de folosirea în anumite situaţii de comunicare diferite de cele curente (în primul rînd, în adresarea către divinitate) şi de activarea unei funcţii a limbajului necuprinse în schemele şi utilizările curente (menţionată totuşi de Jakobson, 1966: 217, în formula „funcţie magică sau incantatorie"). Discursul religios presupune anumite acte de limbaj specifice (de exemplu, binecuvîntarea)[2] şi are practici discursive proprii. E (cel puţin în religiile care se bazează pe un text sacru) un limbaj marcat de o puternică intertextualitate; în creştinism, trimiterile la textul biblic, la sfinţii părinţi al Bisericii sînt permanente, implicînd modalităţi specifice de citare şi parafrazare.

Unitar şi stabil (cel puţin în interiorul aceleiaşi religii şi confesiuni), limbajul religios se diferenţiază în funcţie de tipul de text (legat de o anume practică religioasă). Sînt, desigur, diferenţe mari între limbajul predicii şi cel liturgic, între limbajul rugăciunii şi cel teologic etc. Discursul predicii, care permite mai multe libertăţi de exprimare, apropiindu-se de comunicarea curentă (cf. Crystal / Davy, 1969: 148), este dominat de intenţia persuasivă.

La nivelul cel mai general, limbajul religios este caracterizat de o inevitabilă oscilaţie între *solemn* şi *accesibil*: e un limbaj care, prin natura sa, trebuie să se *diferenţieze* de cel cotidian, păstrînd totuşi posibilitatea de a fi înţeles. Solemnitatea – manifestată, de exemplu, prin recursul la o limbă străină sacralizată sau la o variantă conservatoare, arhaizantă a limbii comune – e mai puternică în textul liturgic şi mult mai slabă în cel al predicii.

3. Ethosul predicii

Ethosul, considerat de Aristotel (Retorica, II, 1: 1377b-1378a) o componentă fundamentală a retoricii[3], a fost ignorat de abordările filosofico-logice moderne, de raţionalismul *teoriei argumentării*. În momentul actual, se constată însă o recuperare a ethosului, cel puţin în abordările pragmalingvistice şi în analiza discursului, în legătură cu studiile mai vechi sau mai noi asupra marcării subiectivităţii în limbaj (Amossy, 1999b: 11).

Se stabileşte în mod curent o distincţie între ethosul *prealabil* sau *preexistent* (ceea ce auditoriul ştie sau crede deja despre locutor) şi cel *discursiv*, construit în discurs (prin stil şi atitudine, prin calitatea argumentării şi raportarea la public). Cele două tipuri de ethos pot fi convergente sau divergente, în măsura în care construcţia discursivă a unei imagini confirmă sau infirmă ceea ce publicul ştia dinainte. Imaginea pe care locutorul şi-o (re)construieşte pe măsură ce îşi desfăşoară discursul are anumite dimensiuni psihologice sau strategice reflectate în

[2] Ravenhill, 1976 descrie invocaţia, exorcizarea etc. în termenii teoriei actelor de limbaj; Bruder, 1998 propune o analiză pragmatică a actului de binecuvîntare.

[3] „Il convient donc de souligner que la rhétorique aristotélicienne envisage la force de la parole comme moteur de l'action sociale au sein d'une vision où (1) la figure du locuteur joue un rôle déterminant, et (2) raison et passion ont partie liée" (Amossy, 2006: 10).

BDD-A47 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:20 UTC)

alegerile lingvistice: siguranţă sau nesiguranţă (indicate în special de modalizatorii epistemici), politeţe sau agresivitate, egocentrism sau modestie, ordine sau dezordine, conformism sau nonconformism etc. Desigur, efectele depind de public: o secvenţă poate fi percepută fie ca semn de sinceritate, fie ca mostră de abilitate, după cum receptorul este mai dispus să creadă în sinceritatea locutorului sau să-l privească cu suspiciune.

În predică, există un ethos preexistent instituţional – preotul le vorbeşte credincioşilor cu autoritatea rolului său în Biserică – şi limite între care se poate admite subiectivitatea.

Cît de prezentă este referirea la sine în textul predicii? Recursul la persoana I singular este aproape obligatoriu, fiind impus de situaţia de comunicare orală şi de raportul instituţional, dar măsura în care se recurge la ea variază destul de mult. Subiectivitatea – în sensul lingvistic foarte general impus de Benveniste, 1974 – este inevitabil prezentă prin folosirea persoanei I a pronumelor şi a formelor verbale. Dacă avem însă în vedere o subiectivitate în sens mai larg (perspectiva subiectivă a instanţei evaluatoare, psihologice, morale şi ideologice), constatăm că aceasta apare în grade variabile, în funcţie de sensul global al enunţurilor, de rolul discursiv al secvenţelor. Subiectivitatea maximă[4] este exprimată de eul tematizat şi de cel presupus ca sursă a evaluărilor; un grad mai redus de subiectivitate caracterizează eul ca sursă a cunoaşterii (eul epistemic) şi a actelor de comunicare şi de gestionare a discursului (eul metadiscursiv); în fine, experienţa personală poate fi invocată ca simplu exemplu, ca tip de mărturie (manifestînd un grad minim de subiectivitate).

Aşadar, prezenţa persoanei I singular nu implică obligatoriu un grad înalt de subiectivitate. Nu este valabilă nici condiţionarea inversă: subiectivitatea forte, marcată în discurs prin evaluative şi prin modalizatori epistemici sau deontici, poate fi mascată sau disimulată, neasociindu-se cu persoana I singular.

La Antim Ivireanul, referirea la propria persoană este uneori tematizată, mai ales în contexte care o motivează (de exemplu, în discursul inaugural, de autoprezentare):

> „m-au rînduit şi pre mine Dumnezeu şi m-au pus, om mic fiind şi smerit, păstor mic la turmă mică, la dumneavoastră, pre care eu nu vă am, nici vă ţiu turmă mică, ci mare şi înaltă" (A 6)[5];
>
> „măcar că eu am fost mai mic şi mai netrébnic decît toţi, precum au fost şi David mai mic între fraţi în casa tătîne-său, dară Dumnezeu n-au căutat la micşorarea şi netrébnicia mea, nu s-au uitat la sărăciia mea şi streinătatea mea, n-au socotit prostia şi neştiinţa mea, ci au căutat la bogăţia şi la

[4] Nicolae, 2009 propune, pentru gradele ridicate de subiectivitate, formula „egocentrism discursiv".

[5] Trimiterile la texte se realizează, în cele ce urmează, prin sigle urmate de pagină (în cazul textelor reproduse din cărţi) sau de notaţia minutului de înregistrare (în cazul discursurilor în format audio); predicile indicate doar prin siglă sînt texte scurte, în format electronic, disponibile în internet (v. *Corpusul* de la sfîrşitul lucrării).

BDD-A47 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:20 UTC)

noianul bunătăţii sale şi au acoperit de către oameni *toate spurcăciunile şi fărădelégile mele, carele sînt mai multe decît perii capului miei şi decît năsipul mării* şi m-au înălţat, nevrednic fiind, la această stepenă şi mare vrednicie a arhieriei" (A 6).

Construit ca exemplu de smerenie şi modestie, dovedind implicit abilitate şi politeţe, fragmentul citat ilustrează hiperbola umilirii, cu o insistenţă care poate trezi suspiciuni; ethosul pendulează între minimizarea sinelui şi afirmarea sa orgolioasă (oratorul se consideră cel mai mic, dar se compară cu David).

În textele contemporane din corpusul analizat, prezenţa referirilor la sine şi a persoanei I variază, dar se plasează în genere în limite mult mai reduse. Cel mai des se întîlnesc formele cu subiectivitate scăzută: eul epistemic (*cred*, S 21, 120) şi cel metadiscursiv şi de gestionare a discursului (*voi încheia*, S 20, *am spus-o*, S 157, *socotesc,* S 241; *repet,* An1 11:35, 21:12; *să vă spun o istorioară*, C 57; *v-am spus această istorioară*, C 58; *în încheiere am să vă spun un lucru*, An1 24: 20 etc.).

Specifică predicii pare a fi folosirea de formule modalizatoare şi metadiscursive complexe, marcate de o precauţie ceremonioasă: *mă mai încumet a crede* (S 119); *nu şovăi a o socoti* (S 18); *cer voie să mă opresc* (S 115); *şi aici aş vrea eu să stăruiesc puţin* (An1, 17:41); *aş îndrăzni a spune* (G1 8:10).

Este frecvent şi artificiul unui „eu generic" (Vasilescu 2008: 211), respectiv folosirea persoanei I ca exemplu, mai ales în construcţii ipotetice:

„dacă în clipa aceasta eu sînt aici, şi, cine ştie, cu trupul sînt aici, dar eu privesc undeva într-o parte şi gîndul meu cine ştie unde e" (G 1, 31: 32);

„dacă eu nu-mi văd proiectul meu..." (G1 38: 25);

„Să văd. Să mă văd, adică. Să mă pot osîndi eu, acum, înainte de obştească judecare, la fel de fără părtinire ca atunci" (S 225).

Sînt şi cîteva exemple de tematizare a eului: autodefinirea ethosului funcţionează ca prefaţă pragmatică (a) sau ca exemplu, asociat cu o hiperbolă a umilinţei (b):

(a) „Aşa cum îmi e obiceiul şi potrivit firii mele, vă voi vorbi şi astăzi foarte deschis şi pe şleau" (S 241);

(b) „Orb, neghiob şi strîmt la minte, cum mă aflu" (S 78).

Mărcile de persoana I singular, asociate prototipic subiectivităţii, sînt evitate prin mai multe procedee:

(a) Se recurge frecvent la persoana I plural, în ipostaza pur convenţională de plural auctorial, cu verbe de declaraţie (*vom arăta mai întîi,* C 11; *vom vorbi acum*, C 17; *găsim de cuviinţă a spune*, G1 7: 10), sau la pluralul persuasiv de asociere la procesul de cunoaştere, cu verbe cognitive (*ne mai putem pune întrebarea*, S 45).

(b) Mascarea subiectivităţii se produce şi prin referirile vorbitorului la sine prin intermediul persoanei a III-a:

„toţi ne îndoim [...] şi v-o spune *un arhiereu, un preot bătrîn, de la sfîntul amvon, care şi el în tinereţea lui şi chiar mai tîrziu a stat uneori pe gînduri şi s-a îndoit* asupra unui adevăr de credinţă" (An1 10).

BDD-A47 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:20 UTC)

În predicile părintelui Ilie Cleopa, semnele subiectivităţii sînt destul de puţine, ethosul discursiv avînd trăsături austere şi impersonale. Şi Nicolae Steinhardt (deşi este un orator nonconformist şi paradoxal, inovator în amestecul registrelor şi în contrazicerea opiniilor comune) marchează foarte puţin subiectivitatea explicită, preferînd asocierea destinatarilor prin persoana I plural[6].

În orice predică, ethosul preexistent este înzestrat cu autoritate instituţională. Cel construit în discurs este în mod tipic – chiar la personalităţile bisericeşti cele mai cunoscute – unul discret, implicit, restrîns.

Ethosul interferează cu pathosul, în măsura în care imaginea locutorului acţionează emoţional (trezind simpatie, încredere etc.).

4. Pathosul: emoţii exprimate şi reprezentate

Pathosul, considerat esenţial de retorica Antichităţii (Aristotel îi consacră cartea a II-a a *Retoricii*), dar privit cu suspiciune din perspectiva logico-filosofică, este redescoperit astăzi, într-un moment de reevaluare a componentei emoţionale a procesului cognitiv. Apelul la emoţii e considerat de Walton, 1992 un tip de argument legitim în anumite condiţii; Plantin (1998, 1991b, 2004) şi Amossy, (2006: 179-199) analizează rolul emoţiilor în comunicare, încercînd o inventariere a mijloacelor lingvistice de construcţie emoţională. Emoţiilor li se recunoaşte în genere eficienţa (pentru că sînt un mijloc de a provoca nu doar schimbarea opiniei, ci chiar *acţiunea*), dar tocmai de aceea sînt acuzate de manipulare. Judecăţii negative asupra apelului la emoţii (care ar introduce în discurs iraţionalul, prin paralogisme) i se contrapune modelul unei argumentări prin emoţii: acestea pot primi justificări sau pot deveni dovezi. Dacă prin tradiţie emoţiile erau asociate cu arta elocinţei (figurile retorice), astăzi legătura nu mai este atît de simplă: figurile (metafora, de exemplu) sînt considerate mijloace cognitive, iar emoţiile pot fi trezite de un anume lexic sau de evocarea unor scenarii care nu au nimic figurat. Emoţiile, legate organic de cunoaştere, sînt inerente în evocarea (reafirmarea, discutarea) *valorilor*.

Construcţia discursivă a emoţiilor utilizează o serie de mijloace lingvistice:

a) indici paralingvistici (gesturi, intonaţie, ton);

b) indici lingvistici – exclamaţie, interjecţie, repetiţie (mărci ale afectivităţii în limbaj);

c) scenarii prototipic emoţionale;

d) lexic evaluativ, cu conotaţii afective;

e) lexic specializat al emoţiilor şi al afectelor: *jale, durere, amar, groază, veselie* etc.

Elementele din seriile de mai sus sînt grupate pe o scală a explicitării şi a lexicalizării, care nu coincide cu o ierarhie a intensităţii sau a accesului empatic. Marcarea emoţiei prin intonaţie poate fi mai puternică şi mai eficientă decît lexicalizarea. Lexicul explicit emoţional suferă un proces de uzură, se

[6] E drept că singura predică autentică din volumul S (Steinhardt, 2002), reprodusă cu toate mărcile ei deictice şi fatice (p. 241-246) cuprinde mai multe ocurenţe ale persoanei I, ceea ce ar putea sugera o prelucrare, o impersonalizare a textului scris.

BDD-A47 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:20 UTC)

convenţionalizează, intrînd în mod prototipic în alcătuirea unor formule de politeţe (*îmi pare bine, îmi pare rău, mă bucur* etc.) a căror valoare emoţională este foarte redusă. În schimb, unele elemente cuprinse în scenarii prototipice (*lacrimi, despărţire, regăsire* etc.) au o puternică încărcătură emoţională. Enunţul emoţional (realizînd un act de limbaj expresiv) poate conţine sau nu verbe performative.

Emoţiile pot fi exprimate (atribuite locutorului) sau descrise (reprezentate, atribuite unor agenţi diferiţi); spre deosebire de enunţurile cognitive, în care accesul de la un univers de cunoaştere la altul trebuie clar marcat, enunţurile emoţionale sînt mai permeabile şi mai ambigue, pentru că nararea unei emoţii presupune de obicei empatia, participarea.

Rolul emoţiei în retorica bisericească a fost în genere acceptat, în decursul secolelor[7]. Statutul special al discursului religios a putut însă conduce şi la ideea renunţării la mijloacele emoţionale; în manualul său din 1852 (*Ritorică pentru tinerimea studioasă*), D. Gusti arăta că elocvenţa sacră, deşi „vorbeşte oaminilor pentru a le îmblînzi şi-mbunătăţi pasiunile lor", are o autoritate divină, deci nu are nevoie să emoţioneze:

> „Şi fiindcă ea vorbeşte în numele lui Dumnezeu, de aceea comandă cu autoritate pasiunilor şi, sau că ajunge de a subjuga, sau nu, limbagiul său tot are aceeaşi măreţie şi superioritate ce nu se află în discursurile inspirate din ideile omeneşti" (Gusti, 1984: 332).

Nu am urmărit în corpusul de predici actuale mărcile paralingvistice, mai greu de comparat şi de ilustrat; înregistrările audio permit totuşi sesizarea unor diferenţe (de exemplu, o emoţionalitate puternic marcată în predica G3). Vom exemplifica aşadar prezenţa celorlalte mijloace, nu întotdeauna în stare pură: de obicei, mai multe tipuri de indici coexistă în fragmentele citate.

(1) *Indici lingvistici*

Emoţiile sînt destul de des exprimate prin structuri sintactice exclamative (cărora li se asociază, desigur, o intonaţie specifică); exclamaţiile cuprind în mod normal şi evaluări:

> „*Ce negrăită milă* a lui Dumnezeu! A pierdut omul raiul şi a dobîndit împărăţia cerurilor! A pierdut prin cădere o grădină divină părăsită de heruvini, şi astăzi a aflat slava Ierusalimului celui de sus şi strălucirea Prea Sfintei Treimi! *Mare este minunea* înălţării la cer a Fiului lui Dumnezeu!" (C 24-24);
>
> „*Cît de nobilă, de mărinimoasă şi de rafinată* este povaţa menţionată în versetele 23-24 din capitolul 5 al Evangheliei Sf. Matei" (S 18);
>
> „*Ce gînd* viclean şi rău!" (B2).

Mărci emoţionale sînt şi structurile de adresare din invocaţie şi rugăciune (a) sau anumite tipuri de repetiţii subiective, de emfatizare (b):

[7] V. trecerea în revistă a tradiţiei omiletice în Gordon, 2001. Rolul emoţiilor în elocvenţa sacră era recunoscut în Renaştere: „Sacred rhetoric presupposes an audience at least nominally Christian and therefore less in need of being intellectually convinced than of being moved to embrace what it already believes true" (Shuger, 2004: 120).

BDD-A47 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:20 UTC)

(a) „*O, Doamne, dă-mi această voinţă şi mie, şi nouă*” (G2 12: 05); „*O, suflete...*” (G2 12: 23);

(b) Aceste prezenţe cereşti aşteaptă şi ele *să fie întrebate, să fie cerute, să fie rugate, să fie chemate* (B2).

Structurile exclamative, invocaţiile şi repetiţiile au o lungă tradiţie, fiind în mare măsură convenţionalizate, cuprinse în inventarele de figuri retorice.

(2) *Scenarii emoţionale*

În predici este frecvent apelul la secvenţe narative, folosite ca vehicul al emoţiei; scenariile evocate provin din textul biblic, din hagiografie, dar şi din experienţa cotidiană. E suficientă în genere prezentarea unor reacţii, a unor gesturi prin care se manifestă în mod tipic emoţia; în descrieri hiperbolice, teatrale (a) sau minimale, de simplu indiciu al interiorităţii (b):

(a) „şi-*a căzut în genunchi* imediat” (Ar1, 4:01)

„*a căzut în genunchi*” (An1)

„*Fiori puternici i-au zguduit sufletul şi trupul, lacrimi fierbinţi i se prelingeau pe obraz şi rotea ochii în toate părţile ca să vadă pe vecinul său*. Nu i-a fost greu să-l descopere...” (C1)

(b) „*Mă gîndeam de multe ori* la acest mormînt al Sfîntului Dimitrie în care s-a îngropat el însuşi” (B1)

Evocarea gîndului insistent şi repetat (exemplul b) implică o evaluare, dar şi o participare emoţională la faptul evocat.

(3) *Lexic evaluativ*

Lexicul evaluativ presupune o perspectivă subiectivă, dar nu e obligatoriu să aibă o componentă emoţională. Uneori, elogiul (a) sau blamul (b) sînt, totuşi, indicii ale unor emoţii pozitive sau negative:

(a) „nu şovăi *a o socoti tot atît de vrednică*”... (S 18)

(b) „cei ce se pretind slujitorii lui Hristos, dar se urăsc ori defaimă unii pe alţii sînt nişte *mincinoşi neruşinaţi*” (S 16).

Enunţul evaluativ este, în asemenea cazuri, expresia admiraţiei, respectiv a indignării.

(4) *Lexic emoţional*

Lexicul emoţional sau afectiv apare în textele din corpus mai ales în enunţuri injonctive (a) şi desemnînd sentimente colective atribuite grupului sau impersonalizate (b). Enunţul emoţional individualizat (c) este destul de rar; persoana I singular (c) tinde către formula convenţională:

(a) „*să ne veselim*” (C 19);

„*să ne bucurăm duhovniceşte*” (C 20);

„Cerul şi pămîntul după cuviinţă *să se veselească*” (C1);

„Deci toţi *să ne bucurăm, să săltăm şi să ne veselim*” (C1);

„*cu frică şi cutremur* să slujim” (C1);

(b) „*ne uimim, ne minunăm, dar să nu ne înfricoşăm*” (G3, 10:47);

„deopotrivă *ne cutremură şi ne încîntă*” (S 19);

„Astăzi este *bucurie duhovnicească* pretutindeni în lumea creştină” (C1);

BDD-A47 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:20 UTC)

(c) „Cînd facem lucruri rele, el *plînge, se întristează*, pentru că ştie ce ne aşteaptă. Cînd facem fapte bune, *se bucură* tare mult de vrednicia noastră" (B2);

(d) „*mare bucurie duhovnicească* am avut eu" (An1, 29:03);

„cîntarea pe care *mă bucur* că o spuneţi cu atîta evlavie" (B1).

O bună parte din lexicul emoţional este convenţionalizat, ca în formulele de adresare; acestea sînt semnificative, dar nu constituie neapărat indicii afective: *iubiţi credincioşi* (An1, C 11), *iubiţii mei* (An1), *o, iubiţilor* (G2), *fraţi creştini şi surori dragi* (B1) etc. Alţi termeni – însoţiţi de adjective clasificatoare, restrictive – trimit mai curînd la concepte teologice decît la descrieri emoţionale (*bucurie duhovnicească*, *veşnică veselie, iubirea creştină,* C1).

Rară este folosirea termenilor generici ai emoţiei, într-un tip de enunţ pe care l-am putea numi *meta-emoţional*:

„ne este propusă spre a fi abordată *cu emoţie* însăşi teribila şi tainica (...) problemă a nemuririi omului" (S 21).

Aşa cum se poate vedea din exemplele de mai sus, în predicile actuale par să domine emoţiile pozitive[8].

5. Logosul dominant

În predicile din corpusul investigat, prezenţa elementelor de logos (raţionamente, dovezi, explicaţii, analogii, disocieri, definiţii etc.) este în mod clar puternică şi constantă. Logosul este reprezentat de foarte numeroasele explicaţii filologice din predicile actuale, de informaţiile istorice şi de multe argumente de autoritate (relevante şi justificate în interiorul tipului de discurs religios).

Mărci lingvistice ale argumentelor raţionale sînt conectorii: concluzivi, adversativi, concesivi, de explicaţie şi reformulare (*în realitate,* An1; *adică,* An1; *practic,* An1) –, de exemplificare (*ca probă*, An1), adaos (*mai mult decît atît*, An1) etc.

Sferei logosului îi aparţin enunţurile cognitive, referirile la procesul de cunoaştere (a), explicaţiile (b), exemplele (c), raţionamentele (d):

(a) „acestea *înţelegîndu-le şi avîndu-le în vederea minţii*" (C 11);

„mai întîi *trebuie să ştim*" (C 11);

(b) „*Iată deci* cum a ajuns harul Duhului Sfînt pînă la noi" (C 32);

„*Dar să vedem cum se tîlcuieşte* această minune ce s-a făcut acolo, şi de ce Hristos a ales tocmai muntele Taborului din Galileea ca să se schimbe la faţă şi nu alt munte?" (C 44);

(c) „Cazul Nicodim *dovedeşte* că toţi sînt chemaţi şi toţi primiţi, fiecare după măsura şi felul darului, pregătirii, minţii" (S 48);

[8] În vechile predici, emoţiile negative erau mult mai prezente: „pre sine să vor vedea iarăşi într-atîta *amar* şi *dureare* şi în *usturime netrecută* şi vor *plînge cu amar*. Atunce-ş vor blăstăma păcătoşii dzua în ceaia ce-au născut şi viiaţa ce-au vieţuit. Atunci de *groaza* lor *va plînge şi ceriul şi pămîntul,* şi să vor duce ca neşte vinovaţi spre perire *goli şi amărîţi, ucişi şi usturaţi de îngeri cumpliţi şi nemilostivi* în munca de veaci" (V 38).

BDD-A47 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:20 UTC)

(d) „*Deci* Domnul este unul, Cuvîntul este altul şi duhul gurii este altul. *Astfel* a descoperit Prea Sfîntul Duh că cele trei ipostasuri ale Sfintei Treimi sînt de o fiinţă" (C 35);

„Fraţilor, *dacă* am alege partea Mariei în viaţa noastră, *dacă* am sta la picioarele Domnului ca Fecioara în sfînta sfintelor, *dacă* am petrece în rugăciune şi în gîndire de Dumnezeu ca dînsa, nu ne-ar hrăni pe noi oamenii ci îngerii din cer, *dar* noi ne punem nădejdea mai mult în mîinile şi în priceperea noastră" (C 94).

Părţile cele mai lungi ale predicilor actuale sînt consacrate explicaţiilor şi raţionamentelor, dovedind preferinţa pentru un model didactic informativ.

6. Raportul dintre ethos, pathos şi logos

Complementaritatea şi interferenţa componentelor retorice pot fi observate cel mai bine în analiza unui text particular. O predică a părintelui Nicolae Steinhardt (*Timpul smochinelor*) utilizează surprinzător pathosul, fie atribuindu-i reacţii emoţionale lui Isus Hristos (a), fie anticipînd reacţia emoţională a publicului obişnuit:

(a) „Oricum ar fi, Îl aflăm pe Hristos în *momente de mare tensiune şi efervescenţă*, a doua zi după intrarea triumfală în Ierusalim, după sau în ajunul curăţirii templului de „tîlhari", în preajma tragicului deznodămînt al misiunii Sale pămînteşti. *Starea aceasta de spirit – încleştată şi nezăbavnică* – pare să o fi avut în vedere proorocil Isaia" (S 30);

Tînărul bogat se îndepărtează *trist,* dar înţelept este a presupune că, văzîndu-l cum pleacă, Domnul *se va fi îndurerat şi el* (S 35);

(b) Ce se poate înfăţişa *mai nedrept, mai nemilos, mai strigător la cer*? *A oropsi şi usca* un *biet* copac întru totul nevinovat! Nevinovat, desigur, dat fiind că textul însuşi recunoaşte că „nu era timpul smochinelor". Dacă nu era timpul menit rodirii, de ce să fi fost osîndit smochinul? raţionează cugetul simplu şi curat al omului de bun simţ, fie el necredinciios ori şi credincios. (...) Speţa apare atît de sobră şi de limpede: *e o nedreptate, o icnire a mîniei*, nu avem cum o tăgădui, o camufla (S 30-31).

Există în text şi un pathos asumat de locutor: al indignării faţă de raţiunea şi justiţia limitată („legalismul contabilicesc") şi al exaltării valorilor spirituale maxime, aproape inaccesibile:

„Pentru nimic în lume să nu primejduim avutul cel mai de preţ – sufletul – oferind Domnului *jalnicul, iritantul, netrebnicul spectacol* al unor fiinţe refugiate în *prostia rea, fudulă, stupidă a legalismului contabilicesc*" (S 35).

Logosul este folosit în această predică mai ales pentru a fi depăşit, pus în criză, printr-un raţionament considerat corect, dar insuficient (v. supra, exemplul b).

Analogiile ştiinţifice întăresc componenta raţională a discursului, dar de pe o poziţie de subordonare argumentativă; rolul lor este tocmai acela de a nega paradigmele comune ale unei gîndiri ştiinţifice banalizate şi de a face acceptabile paradoxurile credinţei:

BDD-A47 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:20 UTC)

„Se întîmplă însă cu pilda smochinului ceea ce are loc şi în alte domenii, în numeroase alte cazuri: faptele sînt judecate pe baza unor premise şi principii juste, însă nedeosebitoare de situaţii diferite prin însăşi natura lor – şi de aceea false" (S 31);

„Tot astfel, şi în matematica infinitului. Acolo lucrurile stau cu totul altfel decît în aritmetica numerelor finite, şi totu-i numai uimire şi paradox: partea este egală cu întregul, iar adăugirile ori substracţiile nu modifică totalul" (S 31).

Modul de combinare a pathosului cu logosul creează în această predică un ethos specific: imaginea unui locutor nonconformist, inovator, deschis către modernitate, dar mai ales refuzînd logica bunului simţ, opinia comună, clişeele comode, pentru a prefera paradoxul, provocarea. E o imagine a inteligenţei vii, care se supune pasiunii, recunoscînd cu entuziasm limitele cunoaşterii.

7. Concluzii

Mijloacele de realizare a componentelor persuasiunii sînt complexe şi cuantificarea lor comparativă aproape imposibilă; a rezultat totuşi, din analiza textelor din corpus, că predicile contemporane utilizează îmbinări (specifice discursului religios) între logos şi pathos; pathosul este totuşi, în multe cazuri, limitat, convenţionalizat. Explicaţiile pot fi mai multe: asumarea unui program de austeritate discursivă (poate şi din dorinţa de delimitare faţă de limbajul altor confesiuni şi culte), intenţia de a umple golurile de informaţie provocate de absenţa sau precaritatea educaţiei religioase a publicului, poate şi presiunea unui anume prestigiu al discursului ştiinţific, al modernităţii raţionaliste. Nici ethosul discursiv nu este o prezenţă foarte marcată; ethosul prealabil, prestigiul unor personalităţi bisericeşti contribuie mai mult la convingerea şi chiar la emoţionarea publicului. Desigur, cele observate aici, pe baza unui eşantion limitat de texte, ar trebui verificate într-o analiză mai amplă şi mai riguroasă, care să ţină cont în mai mare măsură de situaţia de comunicare şi de personalitatea autorilor de predici.

Bibliografie

Amossy, Ruth (ed.), 1999a, *Images de soi dans le discours*, Delachaux et Niestlé, Lausanne/Paris

Amossy, Ruth, 1999b, „La notion d'ethos de la rhétorique à l'analyse de discours", în Amossy 1999a, p. 9-30

Amossy, Ruth, 2006, *L'argumentation dans le discours,* Armand Colin, Paris

Aristotel, 2004, *Retorica,* trad. M.-C. Andrieş, IRI, Bucureşti

Benveniste, Emile, 1974, *Problèmes de linguistique générale*, II, Gallimard, Paris

Bruder, K.A., 1998, „A pragmatics for human relationship with the divine: An examination of the monastic blessing sequence", în *Journal of Pragmatics*, 29, 4, p. 463-491

Chivu, Gheorghe, 1995, „O variantă ignorată a românei literare moderne – limbajul bisericesc", în *Limba română,* XLIV, nr. 9-12, p. 445-453

Crystal, David / Derek Davy, 1969, *Investigating English Style*, Longman, London

BDD-A47 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:20 UTC)

Eggs, Ekkehard, 1999, „Ethos aristotélicien, conviction et pragmatique moderne", în Amossy 1999, p. 31-59
Gordon, Vasile, 2001, *Introducere în omiletică*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti
Gusti, Dimitrie, 1984 [1852], *Ritorică pentru tinerimea studioasă,* ed. de M. Frînculescu, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti
Jakobson, Roman, 1963, *Essais de linguistique générale*, Éditions de Minuit, Paris
Keane, Webb, 1997, „Religious Language", în *Annual Review of Anthropology,* 26, p. 47-71
Nicolae, Alexandru, 2009, „Egocentrism discursiv", în G.G. Neamţu, Ştefan Gencărău, Adrian Chircu (ed.), *Limba română – abordări tradiţionale şi moderne*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 429-435
Plantin, Christian, 1998, „Les raisons des émotions", în M. Bondi (ed.) *Forms of argumentative discourse / Per un'analisi linguistica dell'argomentare,* CLUEB, Bologna, p. 3-50
Plantin, Christian, 2004, „On the inseparability of emotion and reason in argumentation", în Weigand 2004, p. 265-276
Ravenhill, Philip L., 1976: „Religious Utterances and the Theory of Speech Acts", în William J. Samarin (ed.), Language in Religious Practice, Newbury House, Massachusetts, p. 26-39
Rinn, Michael (éd.), 2008, *Emotions et discours,* Presses Universitaires de Rennes, Rennes
Shuger, Debora K., 2004, „The philosophical foundations of sacred rhetoric", în John Corrigan (ed.), *Religion and Emotion*, Oxford University Press, Oxford, p. 115-132
Vasilescu, Andra, 2008, „Pronumele", în Valeria Guţu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române, I, Cuvântul,* Editura Academiei Române, Bucureşti, p. 181-288
Walton, Douglas N., 1992, *The place of emotion in argument,* The Pennsylvania State University Press, University Park
Weigand, Edda (ed.) 2004, *Emotions in Dialogic Interactions,* John Benjamins, Amsterdam

Corpus

A Antim Ivireanul, 1972, *Opere*, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Minerva
An1 Părintele Bartolomeu Anania, *Predică la Duminica Tomii*
http://www.resurse-ortodoxe.ro/predici/ips-bartolomeu/
An2 Părintele Bartolomeu Anania, *Predică la Duminica Mironosiţelor*
http://www.ortodoxmedia.com/inregistrare/674/IPS-Bartolomeu-Duminica-Mironositelor
Ar1 Părintele Arsenie Papacioc, *Predică* (1), http://www.ortodoxism.ro/Predici.shtml
B1 Sofian Boghiu, *Predică la sfîntul Dimitrie Basarabov*
http://www.resurse-ortodoxe.ro/carti-ortodoxe/predici-la-sarbatorile-de-peste-an-parintele-sofian-boghiu/predica-la-sfantul-dimitrie-basarabov
B2 Sofian Boghiu, Predica la Sfintii Arhangheli Mihail si Gavriil
http://www.resurse-ortodoxe.ro/carti-ortodoxe/predici-la-sarbatorile-de-peste-an-parintele-sofian-boghiu/predica-la-sfintii-arhangheli-mihail-si-gavriil
B3 Sofian Boghiu, Predica la Sfantul Ioan Gura de Aur
http://www.resurse-ortodoxe.ro/carti-ortodoxe/predici-la-sarbatorile-de-peste-an-parintele-sofian-boghiu/predica-la-sfantul-ioan-gura-de-aur

BDD-A47 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:20 UTC)

C Arhimandrit Cleopa Ilie, 1986, *Predici la praznice împărăteşti şi la sfinţi de peste an*, Editura Episcopiei Romanului şi Huşilor
C1 Părintele Cleopa, *Predică la Învierea Domnului,* http://paginiortodoxe2.tripod.com/predici_cleopa_duminici/dumin_sf_invieri.html
G1 Părintele Galeriu, *Bogatul nemilostiv şi săracul Lazăr*
http://www.resurse-ortodoxe.ro/predici/pr-galeriu/?dir=Pr Galeriu/Pr Galeriu cd 2&title=Pr Galeriu cd 2
G2 Părintele Galeriu, *Urmarea lui Hristos*
http://www.ortodoxmedia.com/recording_cat.php?rc_id=1&start=60
G3 Părintele Galeriu, *Duminica înfricoşatei judecăţi*
http://www.ortodoxism.ro/Predici.shtml
S N. Steinhardt, 2002, *Dăruind vei dobândi,* ed. a IV-a, ed. de Ioan Pintea, Cluj, Dacia
V Varlaam, 1991, *Carte românească de învăţătură* (1643), în *Opere,* Chişinău, Editura Hyperion

BDD-A47 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:20 UTC)